

Perifèries urbanes. L'experiència dels catàlegs de paisatge de Catalunya

Pere Sala

Partim d'algunes constatacions. La primera és que avui dia a Europa, i també a altres parts del món, milions de persones viuen o es desplacen diàriament a les perifèries urbanes per motius laborals, de consum i de lleure. Les perifèries, per tant, constitueixen els seus veritables paisatges quotidians. Una de les grans aportacions del Conveni europeu del paisatge (Consell d'Europa, 2000) és l'afirmació que, a més de protegir i gestionar els paisatges singulars en risc de desaparèixer, cal, sobretot, ordenar els paisatges amb els quals convivim diàriament, els paisatges quotidians, i d'entre aquests, també els paisatges de les franges. Aquest és un gran repte per a l'Europa del segle XXI. En el món actual, les franges són paisatges inevitables que tenen un gran potencial per a la conservació dels sistemes naturals i agrícoles, per a l'ús residencial, per al desenvolupament econòmic i per al lleure, motiu pel qual cal incidir-hi amb fermesa i valentia, i amb un mínim sentit de l'estètica i l'ètica.

La segona constatació és que en les últimes dècades la ciutat s'ha desbordat. D'aquesta manera, han sorgit per tot el territori europeu nous paisatges de perifèria constituïts sobretot per usos residencials, industrials, energètics i comercials com a resultat d'intenses dinàmiques imparables de globalització, metropolització i urbanització difusa, que s'han preocupat ben poc —o gens— per la qualitat del paisatge resultant. Aquests paisatges, caracteritzats per un elevat consum del sòl i per la fragmentació del territori, sovint estan relacionats també amb sobrecostos en la mobilitat, l'augment de l'emissió de gasos amb efecte d'hivernacle, el consum sumptuari d'aigua, sobrecostos en la prestació de serveis o l'absència d'un marc adient per a la vida social. Són, per tant, paisatges que tenen efectes negatius per a la construcció d'un model eficient de societat i d'economia sostenible.

La tercera constatació té a veure amb l'absència de comprensió i planificació d'aquests espais a casa nostra. D'entrada, mentre la nostra cultura ha sabut anar descobrint i reformulant amb més o menys èxit eines d'interpretació dels paisatges urbans i naturals, han faltat els reflexos necessaris per entendre les característiques d'aquests nous paisatges de les franges o l'origen de les dinàmiques que els han creat (demografia i migracions,

Imatge 1. Els paisatges de la perifèria acostumen a ser paisatges híbrids, sovint caòtics i confusos, que han perdut els seus significats, simbolismes, formes i funcions originals que permetien entendre'n l'especificitat.

increment d'infraestructures, terciarització econòmica, relocalització industrial i mobilitat laboral, etc). Així doncs, els paisatges de les perifèries ni han seguit els models de la ciutat compacta, cohesionada i formalitzada que els anava creant, ni han sabut conservar les funcions, les traces i els valors preexistents dels espais rurals, de manera que els límits i les diferències físiques i socials entre *camp* i *ciutat* s'han anat tornant cada vegada més imprecisos i les tensions paisatgístiques s'han incrementat. La conseqüència d'aquesta absència d'interpretació i planificació ha estat l'emergència —sovint imprevista, indesitjada i fins i tot ignorada— d'un tipus de paisatges, els de les perifèries, amb una personalitat pròpia, que reclama amb urgència una revisió i una ordenació sostenibilista diferent de la de qualsevol altre paisatge, però sense perdre'n de vista les potencials sinergies positives.

Els catàlegs de paisatge de Catalunya que ha elaborat l'Observatori del Paisatge¹ no han eludit d'entrar a fons en aquests paisatges tan variats,

¹ Vegeu: <http://www.catpaisatge.net/cat/catalog.php>.

dinàmics, prolífics, complexos, contradictoris i, al mateix temps, interessants, sinó ben al contrari. Han posat els ulls en les perifèries, a l'escala que pertoca, i han proposat noves formes d'intervenció i de gestió per a aquestes franges (eminentment diferents de les dels espais urbans), nous referents paisatgístics, com també noves lectures alternatives a les hegemòniques i habituals. Al llarg del procés d'elaboració dels catàlegs, en els quals la participació ciutadana ha ocupat un lloc destacable (especialment a l'hora de captar la percepció que tenen les persones i els agents sobre els aspectes més intangibles d'aquests paisatges, com per exemple el sentit de lloc, la memòria del territori o les sensacions i les emocions que els desporten), han sorgit una sèrie d'observacions —no pas de conclusions— en relació amb les perifèries. Aquest capítol presenta una selecció d'aquestes reflexions que emanen dels catàlegs, partint de l'estat actual d'aquests paisatges, i centrades en el cas de Catalunya.

Al bell mig de les franges

Situem-nos al bell mig de les franges: rieres i torrents, edificis d'oficines, parcs de bombers, supermercats, parcs públics, masses forestals, conreus de fruita dolça, poliesportius, grues, vinyes, parades d'autobús, torres d'alta tensió, refineries, autopistes i autovies, restaurants, camps d'oliveres, centrals tèrmiques, edificacions de baixa qualitat arquitectònica, hospitals i centres d'atenció primària, pedreres, macrodiscoteques, aeròdroms, camps de cereals, vies de tren, cartells publicitaris, plaques fotovoltaïques, barraques d'autoconstrucció, clubs de carretera, construccions agràries, deixalleries, circuits de motos, campus universitaris, rotondes amb escultures, parcs infantils, estacions de servei, camps de futbol, masos, àrees de pràctica d'autoescoles, solars sense edificar, piscines públiques, antenes de telecomunicacions, camps de golf, fileres d'ametllers, depuradores i potabilitzadores, cementiris, naus industrials aïllades, etc. En definitiva, a les franges conviuen i coexisteixen un bon grapat d'elements urbans amb altres d'agraris i rurals d'una gran heterogeneïtat tipològica, formal i cromàtica. Situar-se al bell mig de les franges implica sentir-se dins d'un procés de creació i construcció permanent de paisatge. I això és així perquè les

franges són espais d'un gran dinamisme amb múltiples funcions ambientals, socials, productives, residencials, culturals, de transport i de lleure.

En termes generals, el primer que es constata a les franges és una absència de relat i una manca de qualitat estètica. Els paisatges de la perifèria, d'amplària, dimensions i escales diverses, acostumen a ser paisatges híbrids, sovint caòtics i confusos, que han perdut els significats, els simbolismes, les formes i les funcions originals que permetien entendre'n l'especificitat, i els han substituït molt ràpidament per uns altres. Són espais amb una gran capacitat de reinventar-se constantment, de construir noves maneres d'entendre la cultura i les formes de vida, llocs d'intercanvi i de creació permanent de nous valors i de noves identitats. Són, alhora, espais de transició entre altres tipus de paisatges, però sovint trencant-ne els vincles ecològics, arquitectònics, socials o culturals que tradicionalment els havien connectat.

Alguns d'aquests paisatges encara mantenen traces pròpies del lloc i de les funcions naturals, culturals i socials preexistents (com ara rius, torrents, hortes, conreus històrics, colònies industrials, ponts o canals de reg), tot i que cada cop aquestes traces són menys òbvies i es mostren més difuminades, desdibuixades, i desperten poc interès entre la població. En altres casos, les perifèries apareixen arraconades, deteriorades, desateses i banalitzades, i és precisament per aquest estat d'abandó que poden esdevenir escenaris òptims per posar-hi en pràctica projectes d'intervenció imaginatius i creatius des de les òptiques econòmica, social i ambiental, amb la mirada integrada i l'enfocament sinèrgic que requereixen aquests paisatges.

Com s'han d'interpretar aquests llocs? Com s'ha d'intervenir en uns paisatges amb grans possibilitats però de llegibilitat molt més complexa que determinats paisatges urbans, naturals o rurals? Poden ser focus d'atracció per a noves activitats econòmiques? Com es poden fer atractius aquests indrets per al turisme? En un espai com aquest, on viuen ciutadans d'origen geogràfic i cultural divers, amb gustos, costums i referents paisatgístics diferents, encara es poden fer algunes preguntes més: quines sensacions desperten aquest tipus d'espais en la població? A quins tipus d'identitats indueix aquesta perifèria?

L'absència de relat a la qual es feia referència abans es tradueix en la manca d'un model clar i suggeridor per al futur d'aquests espais. I precisa-

ment pel fet que cada cop hi viu més gent i aquests espais en condicionen la qualitat de vida, estem davant un paisatge que reclama una gran responsabilitat social, ètica, i una gran atenció pública.

El repte que cal superar és, doncs, el d'incrementar i gestionar la qualitat d'uns paisatges —els de les franges— enormement variables en una nova lògica territorial organitzada en fluxos (financers, de productes, etc.) on les ciutats concentren cada cop més poder, riquesa i informació, quan els escenaris econòmics, socials, culturals o tecnològics se succeeixen, se sumen o se substitueixen a gran velocitat, i un cop s'ha arribat a una situació d'incertesa, de punxada general del model expansiu, de fi de cicle.

Imatge 2. Cal invertir la tendència dominant fins ara i començar a narrar la perifèria des de la mateixa perifèria i no fer-ho des de la ciutat, ja que els arguments de les dues realitats difereixen completament.

Algunes observacions sobre les franges

Cal invertir la tendència dominant fins ara de mirar la perifèria des de la ciutat, perquè avui els arguments de la ciutat són completament diferents dels de la perifèria. En canvi, narrar la perifèria des de la mateixa perifèria.

ria pot ser enormement suggeridor, a més d'una invitació a la creativitat, perquè ofereix pautes d'interpretació de la contemporaneïtat difícilment perceptibles des del centre o des dels entorns naturals o rurals. A continuació s'exposen algunes de les observacions i lliçons apreses durant el procés d'elaboració dels catàlegs de paisatge sobre la significació paisatgística de les franges. Cal tenir en compte que l'extensió del capítol impedeix entrar en detall en la problemàtica i obliga a sintetitzar i a generalitzar les observacions.

Extensió de les franges a tots els paisatges

L'elaboració dels set catàlegs de paisatge ha permès obtenir, per primera vegada, el mapa dels paisatges de Catalunya. Amb 135 paisatges, el mapa evidencia la gran diversitat i riquesa de paisatges de Catalunya. No es tracta de tipologies de paisatge, sinó d'un mosaic de paisatges diferents, amb trets propis i distintius, batejats amb noms arrelats entre la població i que pertanyen a la memòria col·lectiva.² El mapa cobreix el conjunt del territori català perquè en les polítiques de paisatge és important tenir en compte tots els paisatges i no tan sols els d'excel·lència, és a dir, els de més qualitat escènica i patrimonial o els més excepcionals. Per tant, és un mapa que fuig dels tòpics i ho fa ressaltant paisatges quotidians amb grans valors i enormement interessants, però poc coneguts i sovint menys valorats. Recuperant la qüestió de les franges, en la majoria d'aquests paisatges les perifèries hi són ben presents, amb més o menys extensió. La principal explicació rau en el fet que les perifèries, aquí i a tot Europa, els últims 25 anys s'han incrementat de manera notable en els municipis entre 10.000 i 50.000 habitants, amb un creixement proporcionalment més alt que a les principals àrees urbanes. Segons l'Observatori de la Urbanització, a la Regió Metropolitana de Barcelona, entre el 1987 i el 2005, als municipis amb menys de 50.000 habitants es van construir més habitatges (268.744) que als municipis que es troben per sobre del llindar dels 50.000 habitants (251.260), amb la peculiaritat que molts dels habitatges nous són de tipologia unifamiliar. En aquestes ciutats mitjanes i petites, l'expansió urbana ha provocat en molt poc temps processos de conurbació, de continuïtat de

² Podeu obtenir més informació sobre el mapa dels paisatges de Catalunya a l'adreça: http://www.catpaisatge.net/cat/cataleg_mapa.php.

la façana litoral o de saturació urbanística, amb la consegüent pèrdua de la identitat urbana i rural. D'altra banda, la proliferació de construccions residencials, comercials o turístiques amb tipologies eminentment urbanes i discordants amb l'entorn també està desvirtuant el caràcter rural d'altres petits nuclis i veïnats rurals situats a les àrees agrícoles o forestals.

Franges cada cop més diverses

A mesura que s'analitza amb més detall el mapa dels paisatges de Catalunya, es pot observar que les perifèries mostren elements urbans i rurals ben diferents, i representen realitats ben diverses en cadascun dels 135 paisatges. Si bé totes les perifèries poden acollir una combinació dels elements esmentats fa un moment, a les perifèries metropolitanes o de les ciutats més grans, per exemple, és més comú trobar-hi seqüències de blocs d'edificis alts, grans naus industrials, centres comercials, dipòsits de combustible, alta concentració de publicitat vertical, o grans aparcaments de cotxes, caravanes o camions, entre altres usos i activitats. A les perifèries dels paisatges agraris, en canvi, és fàcil trobar-hi naus agrícoles, sitges, basses per al reg, petits reductes de vegetació de ribera, granges d'animals, cellers i cooperatives agrícoles, barraques i murs de pedra seca, antigues indústries vinculades al riu, vivers, hivernacles o canals de reg. La diversitat de les franges fins i tot es reflecteix en ple Pirineu, on, a les franges d'alguns pobles, es pot observar una gran varietat d'equipaments i usos: nous hotels propers a rius o amb vistes a la vall, càmpings, trituradores o naus de tractament de fusta, prats de dall, bancals de pedra seca abandonats, antigues rescloses i altres infraestructures hidràuliques, centres de lloguer d'equipament per practicar esports d'aventura o d'hivern o oficines d'informació turística.

Malgrat aquesta varietat formal i funcional, un dels riscos principals de l'extensió de les perifèries al conjunt del territori és que aquestes cada dia s'assemblin més les unes a les altres. I així mateix ho comprèn la població, tal com es reflecteix en una de les opinions recollides en l'enquesta de percepció del paisatge del Catàleg de paisatge de les Comarques Gironines: "S'ha perdut la possibilitat de dir 'aquella ciutat és així', ara es fa difícil identificar on ets: és difícil veure trets distintius entre els diferents assentaments urbans". El repte del planejament i de la intervenció

Imatges 3, 4 i 5. Segons la seva ubicació, les perifèries mostren elements urbans i rurals ben diferents, i representen realitats ben diverses. A les imatges, les perifèries de Sant Adrià del Besòs, Alguairè i Bellver de Cerdanya.

és precisament el de contrarestar aquesta tendència i *injectar* diversitat a l'homogeneïtat. En un context de globalització galopant, la diversitat i l'especificitat dels territoris són dos valors a l'alça, i les franges podrien contribuir a reforçar-los. Cadascuna d'aquestes franges, per les seves característiques estructurals i potencialitats pròpies, requereix projectes de gestió i intervenció diferents.

Franges dissonants

Si es fa cas a les estadístiques d'usos del sòl (Idescat, 2009), la superfície de sòl urbà, urbanitzable i d'infraestructures a Catalunya és relativament baixa (6,3 %). Ara bé, aquestes dades contrasten amb la percepció que la població té que s'ha malmès i ocupat molt de territori. Per exemple, quan un es desplaça per les zones més planeres de la Regió Metropolitana de Barcelona, es té la sensació que s'ha urbanitzat tot, quan sobre el mapa es veu que això no és així. El problema no és *quant* s'ha construït, sinó *com* s'ha fet: la proliferació d'un model que ha esquitxat pel territori edificacions i instal·lacions de tota mena d'alçàries, materials, colors i formes, ha incrementat aquesta sensació generalitzada d'empobriment de la qualitat del paisatge.

L'escriptor Toni Sala va adjectivar eloqüentment en la publicació digital *Paisatg-e* (Toni Sala, 2010) la manca de coherència de molts d'aquests paisatges: “En quins idiomes tan diferents poden parlar-se el campanar de paret d'una ermita i l'ema groga del McDonald's feta amb dues patates fregides a dalt de tot d'un pal metàl·lic altíssim? I l'embalum plàstic d'una benzineria sobreil·luminada i la masia vetusta? Què poden dir-se les restes medievals d'un castell i una planta cimentera? El corriol i l'autopista? La sínia i el molí de vent i els carrers d'una urbanització encara per edificar? El forat d'una pedrera abandonada i la nau industrial? I el centre comercial o l'establiment turístic i l'horta? No hi ha comunicació i, per tant, no hi ha harmonia”. Efectivament, molts dels paisatges de les perifèries s'han convertit en autèntics contenidors de múltiples i diversos artefactes que sovint confegeixen una mena de cacofonia territorial, de desafinament malagradós, on es produeix un encontre de percepcions desagradables als nostres sentits (a la vista, però també a l'oïda o a l'olfacte) produït per elements absolutament discordants.

Imatge 6. Molts dels paisatges de les perifèries s'han convertit en autèntics contenidors de múltiples i diversos artefactes que sovint confegeixen una mena de cacofonia territorial.

Ha influït en la construcció d'aquests nous paisatges el fet que el sòl no urbanitzable, malgrat que exclou l'edificació, ha admès usos que sovint porten associats construccions amb capacitat de transformació de la qualitat del paisatge. Ho il·lustra clarament aquesta dada: entre els anys 2005 i 2010, el Servei de Paisatge de la Generalitat de Catalunya va rebre més de set mil sol·licituds per elaborar informes d'impacte i integració paisatgística³ en sòl no urbanitzable. Però aquest no n'és l'únic motiu. Un altre motiu té a veure amb l'estructura de la propietat del sòl, que condiona la ubicació de qualsevol instal·lació. La pobra qualitat arquitectònica de la majoria de les intervencions i la manca de sensibilitat paisatgística provoquen la resta. Cal incidir seriosament en aquesta qüestió. La percepció real de desordre, de dissonància i d'insatisfacció que té la població en relació

³ Els informes d'impacte i integració paisatgística són documents tècnics establerts per la legislació de paisatge (Decret 343/2006, de 19 de setembre, que desplega la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya i que regula els estudis i els informes d'impacte i integració paisatgística) i la legislació urbanística i territorial. Tenen la finalitat de considerar les conseqüències que té sobre el paisatge l'execució d'actuacions, projectes d'obres o activitats i exposar els criteris adoptats per integrar-los.

amb aquests territoris acaba incidint —i molt— en el grau d'estima i respecte pel paisatge, per tots els paisatges. Als paisatges de perifèria, cada cop més estesos, hi abunda la lletjor, que no solament perjudica la qualitat de vida de la població que hi viu o s'hi desplaça, sinó també la imatge de país que es projecta.

Dominància de les franges residencials i industrials

Entre el 1987 i el 2002, les infraestructures viàries a la Regió Metropolitana de Barcelona es van multiplicar per tres, i són en bona part aquestes infraestructures les detonants del model de dispersió urbana del territori. Però, tot i el protagonisme indiscutible que tenen les infraestructures a les perifèries, a Catalunya les franges són en bona part residencials i industrials. Només a la Regió Metropolitana de Barcelona, per exemple, les urbanitzacions ocupen prop del 10 % del territori. A diferència del model de ciutat jardí al qual aspiraven algunes urbanitzacions del final del segle XIX i principi del segle XX (com ara Terra Nostra i Santa Maria de Montcada), la immensa majoria de les urbanitzacions de Catalunya —abans de la dècada del 1970, de segona residència, i sobretot a partir dels anys vuitanta i noranta, de primera— van acabar derivant cap a un model de ciutat oberta i extensa, amb manca d'estructura urbana, que avui es coneix com a urbanització dispersa i que contribueix ben poc a la sostenibilitat. Es tracta d'un fenomen d'una gran rellevància amb unes dades més que impactants: l'any 1955, la superfície urbana representava el 4,6 % del total de la Regió Metropolitana de Barcelona, mentre que el 2004 era el 20 % del total. Això significa un increment del 320 % i un augment de 48.000 hectàrees de superfície construïda, bàsicament en urbanitzacions difuses, ja que durant aquest període no es va registrar un creixement significatiu dels principals nuclis urbans.

Paisatgísticament, les urbanitzacions, basades en cases unifamiliars o adossades, o en una barreja de les dues tipologies, han provocat un canvi en l'estructura i la forma dels nous assentaments, des de la generació de nous *skylines* fins a l'emergència de noves formes urbanes, per donar lloc en alguns casos a un contrast entre la tipologia constructiva dels pobles i la de les urbanitzacions que se situen al seu voltant. A més a més, la dispersió urbana també ha afavorit la desaparició de sòls forestals i agrícoles de

qualitat i la pèrdua de funcionalitat ecològica dels sòls que s'han conservat; l'increment del risc d'incendi; l'alteració i l'obstaculització de línies d'horitzó, fons escènics i altres referents paisatgístics de primer ordre, o l'impediment de l'ús recreatiu d'un paisatge determinat.

Imatge 7. A les urbanitzacions és, probablement, on més es manifesten els efectes d'una uniformització progressiva dels paisatges, ben palpable al conjunt de les perifèries. A la imatge, una urbanització al Pirineu.

A les urbanitzacions és, probablement, on més es manifesten els efectes d'una uniformització progressiva dels paisatges, ben palpable al conjunt de les perifèries. Aquesta homogeneïtzació arriba a tal punt que estils arquitectònics impropis de les nostres contrades es repeteixen fins a la monotonia. A més a més, se sol donar també una manca de coherència i d'integració en el paisatge de les tipologies edificatòries, volums, colors, cobertes, distribució parcel·lària i ús de materials, que es percep sobretot en les façanes, les teulades o les tanques. El resultat és un paisatge que ha perdut la singularitat, ple d'inautenticitat, aliè al caràcter del lloc.

A Catalunya hi ha més de dos mil polígons industrials, comercials, logístics i de serveis, alguns a mig acabar, concentrats en els principals eixos de comunicació del país. A causa del gran volum i de l'arquitectura funcional dels seus edificis, els polígons contrasten àmpliament amb els paisatges de l'entorn, sobretot si aquest entorn és rural. A més a més, tenen un elevat índex de visibilitat, ja que se situen a prop de les principals vies de comunicació. D'entre els diversos tipus de polígons, els comercials i els de serveis són els que han guanyat més protagonisme els darrers anys. Es tracta de grans superfícies dedicades a articles per a la llar, roba, esports, bricolatge, concessionaris de cotxes, cinemes, *outlets*, supermercats, etc., concentrats sobretot als accessos de les ciutats, i que s'associen a grans espais d'aparcament i reclams publicitaris de grans dimensions i de formes, colors i lluminositat ben poc harmònics.

El creixement urbanístic desordenat, incoherent, de baixa densitat i deslligat dels assentaments urbans compactes tradicionals és un model que ha arribat a la saturació i es considera obsolet. A Catalunya, aquesta tendència ha començat a ser reorientada per mitjà del planejament territorial aprovat per la Generalitat de Catalunya a la primera dècada del segle XXI, que ha prioritzat la compleció urbana i una extensió contínua de les ciutats, tot i que els resultats encara tardaran uns quants anys a reflectir-se al territori.

Valors llegibles i valors que afloren

En algunes franges, les transformacions ràpides i radicals han fet desaparèixer les traces que l'activitat humana havia deixat sobre aquell territori al llarg de la història. El resultat és un paisatge que no sabem o no podem interpretar. Així, alguns paisatges de la perifèria ens poden semblar espais sense identitat, on a primer cop d'ull costa reconèixer una coherència en el conjunt, un sentit o uns valors paisatgístics. De tota manera, enmig del caos i del desori aparents, sorgeixen valors evidents i altres de latents. S'hi troben torrents, boscos de ribera, bosquines, conreus amb trames històriques, prats, horts, closes, fruiterars, cellers i vinyes, paravents arbrats, accessos arbrats als nuclis, castells i torres, masies, fars, colònies industrials, camins històrics, molins, sínies, canals, barraques i murs de pedra seca, cementiris, ponts, nuclis amb fesomia singular, etc., uns elements que

constitueixen valuosos connectors ecològics, espais fèrtils productius, conjunts harmònics i equilibrats, façanes fluvials o agrícoles, fons escènics, contrastos suggeridors, o espais de gaudi o trobada. Són molts els elements presents en aquests espais dipositaris de valors naturals, històrics, productius, estètics, socials o simbòlics, tot i que sovint són poc coneguts o es troben en risc de desaparèixer. Per exemple, enmig del desori del congost de Montcada, on a primer cop d'ull costa reconèixer una coherència en el conjunt, un sentit, hi sorgeix la Ponderosa, un espai de gran interès agrícola situat entre l'autopista i la via del tren; un tram a cel obert de l'antic canal del Rec Comtal, d'elevat valor històric i patrimonial; el riu Besòs, amb valors ambientals i paisatgístics per potenciar; o els fons escènics que constitueixen la serra de Collserola i la serralada de Marina. Les perifèries, doncs, tenen potencialitats a partir de valors diversos, alguns d'evidents i els altres de latents. Cal perseguir les traces dels valors latents i intentar fer-los emergir, ja que aquesta és una via per dotar amb més qualitat i més identitat aquests espais.

Mirades contradictòries

En general, les franges són percebudes per la població com a zones degradades, com una antítesi de la qualitat dels paisatges. Són espais molt poc visitats, més enllà dels desplaçaments obligatoris, perquè en molts casos s'intueix què s'hi trobarà: una barreja d'artefactes posats sense cap ordre que ha corromput el paisatge tradicional. Així doncs, les franges no acostumen a ser zones gaire celebrades. En alguns casos, fins i tot, aquests espais generen una reacció negativa en relació amb les grans infraestructures tecnològiques sovint associades a la producció energètica, com ara dipòsits o grans torres elèctriques, entre d'altres, tot i els enormes esforços fets per l'Administració i els empresaris els últims anys per millorar-ne la qualitat ambiental i la imatge.

Els processos de participació ciutadana dels catàlegs de paisatge de Catalunya han permès identificar com alguns d'aquests elements desparthen opinions ben contradictòries. Una part de la població tarragonina, per exemple, atribueix poc valor paisatgístic al polígon químic sud de Tarragona, com a conseqüència de les connotacions negatives pròpies d'activitats històricament contaminants. Altres persones, en canvi, li atorguen un

valor estètic vinculat a la diversitat de formes i colors que imprimeix en el paisatge, especialment de nit. També s'ha detectat que aquest paisatge en concret pot reforçar el sentit de pertinença al lloc entre alguns sectors de població vinculats a l'activitat industrial. Queda ben palès amb aquest exemple que el paisatge no és només el producte dels elements físics que el componen, sinó també dels significats que la població li atribueix. Precisament per això, és molt important el paper que els mitjans de comunicació tenen en el procés de creació i consolidació de criteris, punts de vista, preferències i formes de representació d'aquests paisatges.

Imatge 8. Algunes persones atorguen un valor estètic al polígon químic sud de Tarragona, vinculat a la diversitat de formes i colors que imprimeix en el paisatge, especialment de nit.

En la mesura que es transforma la relació de la societat o de determinats grups socials amb el paisatge, també se'n transforma el valor, i alhora el discurs social sobre aquell paisatge. Vet aquí un altre exemple: per mitjà de l'enquesta de percepció del paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona elaborada amb motiu del catàleg corresponent, es va constatar com, davant la pregunta sobre quins eren els paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona que formaven part del seu imaginari, la població més jove esmentava

molt més el paisatge d'infraestructures que la gent gran. D'aquesta resposta es pot deduir que l'evolució de les perifèries *obliga* la societat a adaptar constantment les seves percepcions i aspiracions amb relació a aquests espais. Però això no significa, ni de bon tros, que es pugui acceptar tot.

Aquesta qüestió és molt important, i genera un altre repte en el planejament: la ubicació en determinades franges d'una activitat o ús que genera malestar entre la població, ja que pot incrementar, de cop, la sensació que aquests llocs —en general— no tenen valor, no són atractius i, per tant, no val la pena visitar-los, viure-hi, treballar-hi i, ni tan sols, cuidar les seves característiques naturals. Per això es fa imprescindible que les franges es nodreixin d'elements que atreguin la població, que la faci sentir a gust, que esdevinguin llocs agradables, fins i tot en aquelles àrees on des de fa temps abunda el desori. Perquè, en alguns casos, també és possible valorar la funcionalitat i veure bellesa en el desordre. La tasca de la planificació ha d'anar, doncs, en dos sentits: tant en l'ordenació i el tractament d'allò *físic* com en el de posar una atenció especial en la imatge i els imaginaris que generen aquests nous paisatges.

Franges ignorades, en reivindicació

Precisament, una de les vies bàsiques de creació dels imaginaris paisatgístics més destacables al llarg de la història són les percepcions artístiques, per mitjà de la interpretació que els mateixos artistes fan del paisatge. A diferència d'altres indrets del món, a casa nostra, els paisatges de les franges, on viuen milers i milers de persones, han estat, fins fa pocs anys, poc tractats a la literatura, l'art, el cinema, la música, o als mitjans de comunicació. L'antagonisme el trobem al cinema americà, que s'ha encarregat de mostrar durant molts anys una imatge d'aparent *anarquia* dels paisatges de les franges arreu del planeta. Les fàbriques abandonades, els edificis en runes o els descampats entre infraestructures s'han convertit en el cinema en indrets ideals per a l'intercanvi de drogues o la perpetració d'assassinats. Algunes franges s'han projectat com l'espai on pot passar *qualsevol cosa*. Aquesta mirada ha reforçat —o ha ajudat a crear— molts prejudicis sobre les franges com a llocs ignorats, anònims, rars o fins i tot perillosos, i ha *obligat* els planificadors a intentar repensar o reformular aquestes imatges mediatitzades.

Imatge 9. El poder evocador que té la perifèria també ha inspirat en els últims anys fotògrafs de casa nostra que, amb les seves creacions, contribueixen a la reivindicació de les franges contemporànies. A la imatge, fotografia de Jordi Bernadó.

L'art, la literatura i, més recentment, el cinema han estat tradicionalment els vehicles més eficients per a la transformació de la mirada i la sensibilitat paisatgístiques i, molt probablement, el fet que hagin estat pocs els escriptors, els artistes i els cineastes a casa nostra que dialoguessin amb el paisatge de la perifèria explica, en gran part, que aquesta perifèria es continuï coneixent i apreciada poc. Avui, però, la via més influent per incidir sobre una determinada imatge o percepció d'un lloc són, com s'ha esmentat abans, els mitjans de comunicació, que continuen traient ben poc rèdit d'aquests espais. Aquest desinterès continu per un territori tan intensament transformat els darrers anys contribueix a incrementar encara més la distància ja existent entre les imatges mítiques del paisatge català, els paisatges tradicionals de referència, forjats en la literatura i la pintura, i la realitat dels paisatges catalans del principi del segle XXI, que són els paisatges quotidians per a milers de persones, sobretot les perifèries.

Entre les escasses aproximacions artístiques a les franges cal ressaltar les mirades al barraquisme i als barris suburbials de Barcelona dels excel·lents escriptors Juan Goytisolo (*Fiestas*, 1958, i *Señas de identidad*, 1966), Francesc Candel (*Donde la ciudad cambia su nombre*, 1957) i Julià de Jòdar (la trilogia *L'atzar i les ombres*), o, més recentment, la penetració a la perifèria de Sant Adrià de Besòs i de Barcelona en general de Javier Pérez Andújar (*Los príncipes valientes*, 2007, i *Paseos con mi madre*, 2011). Fora de l'ex-

traradi de Barcelona, cal assenyalar novament Toni Sala (*Rodalies*, 2004), que penetra a les perifèries del Maresme. Entre el registre cinematogràfic més recent sobresurt la pel·lícula *Petit indi* (2009), del director Marc Recha, inspirada en alguna de les reflexions de Joan Nogué sobre aquests paisatges (Nogué, 2009). Dues aportacions destacades més en aquest terreny són, entre d'altres, els documentals *Barraques, la ciutat oblidada* (2009), d'Alonso Carnicer i Sara Grimal, i *Velocitat $v=e/t$* (2011), d'Ivó Vinuesa.

El poder evocador que té la perifèria també ha inspirat els darrers anys fotògrafs de casa nostra, que, amb les seves creacions, contribueixen a la reivindicació de les franges contemporànies. En aquest sentit, els principals referents a Catalunya són Jordi Bernadó i Xavier Ribas, als quals últimament s'han afegit altres fotògrafs, com ara Marta Dahó, Pau Faus, Albert Gusi, Ignasi López, Rafael López-Monné, Clara Nubiola, Aleix Plademunt, Llorenç Rosanes i Roger Serrat. Altres expressions i moviments artístics que reivindiquen les franges des d'una perspectiva innovadora i creativa i des de camps ben diversos són la iniciativa banyolina Escultures Transitables, els col·lectius Sitesize i Observatori Nòmada Barcelona i el grup de hip-hop de Cornellà El Nota, que en les seves lletres tracta la perifèria de Cornellà. Cada cop són més les manifestacions artístiques que prenen les perifèries com a referència, i això és una bona notícia.

Sentit del lloc i de franja

Una transformació tan brutal com la que han patit en pocs anys alguns d'aquests paisatges provoca un impacte en el caràcter del lloc, relacionat amb dimensions de caire identitari, cultural i, fins i tot, afectiu que expliquen perquè la gent se sent part d'un indret, i no d'un altre. Aquests canvis, quan són intensos i sobtats, tenen conseqüències enormes en una qüestió que genera més preguntes que respostes: el sentit del lloc. En efecte, cal preguntar-se si els habitants d'aquests espais han perdut el sentit del lloc, una experiència que sovint va associada a una certa sensació de desconcert, neguit i desarrelament.

Cada vegada hi ha més dificultats a l'hora de classificar, comprendre i trobar en algunes d'aquestes franges trets identificatius del paisatge. En el mateix estudi de percepció dels paisatges de la Regió Metropolitana de Barcelona esmentat abans, es va constatar que, mentre que els habitants

de ciutats grans mencionen com a paisatges imaginats els relacionats amb el seu paisatge urbà, o els habitants de pobles assenyalen principalment elements agrícoles i muntanyes, els que viuen a les zones residencials periurbanes tenen com a paisatges imaginats les imatges més mítiques (Sagrada Família, Montserrat, Collserola), és a dir, paisatges ben coneguts per l'àmplia majoria de la gent però que tenen molt poc a veure amb les zones residencials on viuen. En aquests indrets es produeix un profund conflicte de representació i de significació del lloc. Què cal fer perquè els habitants d'aquestes àrees residencials periurbanes s'hi sentin lligats emocionalment? Es constata que en algunes franges, sobretot les dels barris perifèrics més antics de les grans ciutats, alguns dels seus habitants senten una certa identificació amb elements propis dels paisatges perifèrics, com per exemple els blocs de pisos, els passos sota ponts de nusos de comunicació, els magatzems, etc., de manera que acaben sentint-se més *propers* a aquests mateixos elements però ubicats en altres perifèries, encara que aquestes perifèries es trobin a molts quilòmetres de distància, que amb el centre de la mateixa ciutat on viuen.

Imatge 10. Projectes com la recuperació de les hortes de Salt i Santa Eugènia contribueixen a una reconstrucció col·lectiva del sentit de pertinença a un lloc, ja que ajuden la comunitat a identificar-se amb un espai.

Projectes com ara la recuperació de les hortes de Salt i Santa Eugènia contribueixen precisament a una reconstrucció col·lectiva de la pertinença a un lloc, ja que ajuden la comunitat a identificar-se amb un espai —l'horta periurbana— ple de significat per als ciutadans de Salt i de Girona. D'aquesta manera, l'horta de Santa Eugènia, avui endreçada i compatible amb l'activitat agrícola professional dels voltants, ha contribuït a una reactivació social, productiva i cultural molt rellevant, que ha estat paral·lela a una millora de la qualitat urbanística i ambiental de l'entorn. Aquests processos han estat reforçats per la implicació social en la gestió i la presa de decisions sobre aquest indret. Els darrers anys, Barcelona, Manresa, Mollet, Olot, Sabadell o la Seu d'Urgell han impulsat iniciatives similars.

Paisatges emergents a les perifèries

La profunda mutabilitat de les perifèries contemporànies indueix a l'emergència constant de noves formes de paisatge que cal entendre i a les quals cal donar respostes adequades. Els catàlegs de paisatge de Catalunya han permès identificar-ne algunes, com també les causes que les han produït. Una de les tipologies de paisatges cada cop més visibles a les perifèries neix en l'actual crisi econòmica i es fa visible en forma de nous barris residencials que han quedat a mig fer i s'han convertit en urbanitzacions fantasma. Són espais perfectament parcel·lats, amb vials, clavegueram i enllumenat, alguns fins i tot amb bancs per asseure's. En alguns casos s'hi observen cases, oficines i altres edificis a mig construir. Aquests paisatges són el resultat indirecte del moment àlgid del cicle immobiliari a Catalunya, l'any 2006, quan es van iniciar més de 127.000 unitats d'habitatge. També es comencen a fer visibles infraestructures viàries que no poden acabar-se per manca de la inversió necessària, o polígons d'activitat econòmica de construcció recent que es troben inactius i abandonats. Quin futur tenen aquests paisatges inacabats?

Altres fenòmens paisatgístics emergents en les franges del país neixen de la construcció de noves infraestructures de mobilitat. Els catàlegs de paisatge de les Comarques Gironines i de l'Alt Pirineu i Aran, per exemple, han identificat que la proliferació els últims anys de noves vies de circumval·lació a ciutats com ara Besalú i Esterrí d'Àneu, entre d'altres, pel fet que els traçats ja no passen pel centre de les poblacions, provoquen en

els conductors un canvi del seu escenari visual: d'aquesta manera, les façanes més conegudes —sovint lligades a elements patrimonials— se substitueixen per unes altres, la qual cosa genera un nou imaginari paisatgístic per a la població resident i, sobretot, per a la que hi transita, com també una certa indiferència envers el nucli urbà.

Els aeroports on operen companyies de baix cost, com per exemple el de Girona i el de Reus, també han donat lloc a nous paisatges de perifèria. El taller organitzat l'any 2007 pel Màster en Intervenció i Gestió del Paisatge de la Universitat Autònoma de Barcelona va posar de manifest la particularitat que tenen aquests aeroports per expandir-se en molt poc temps en entorns rurals, ocupant terrenys sovint fèrtils i construint ràpidament espais d'aparcament, accessos, naus logístiques o hotels. El repte que afronten aquestes instal·lacions és el d'evitar que es perdin més àrees d'elevada qualitat paisatgística i buscar la capacitat que té la mateixa infraestructura per generar un paisatge de qualitat, i més tenint en compte que sovint exerceixen de porta d'entrada al país i, per tant, és la primera imatge que se n'emporten els visitants.

Un altre paisatge emergent és el dels microespais intersticials, és a dir, espais apareguts enmig de la proliferació de determinades infraestructures i del creixement urbanístic, que han perdut el valor ecològic o productiu que tenien i estan pendents d'un ús, d'un nou valor; estan expectants. A Catalunya s'ha pogut constatar un increment del nombre d'aquests espais, que sovint estan abandonats. Aquesta situació empitjora la imatge de l'entorn (sobretot tenint en compte que la seva proximitat a les infraestructures de mobilitat o als accessos a les ciutats els fa molt visibles) i afavoreix la implantació d'usos marginals com ara horts il·legals, punts d'abocament o aparcaments improvisats. Molts d'aquests espais no s'arribaran a tenir en compte i continuaran essent així. D'altres, en canvi, seran molt afortunats si s'hi intervé amb creativitat i s'ajuda a estructurar i plantejar solucions més globals per a la ciutat. En aquest sentit, destaquen iniciatives ja aplicades amb èxit com ara la creació de natura, a Holanda, consistent a crear reserves naturals en diferents paisatges, també els intersticials, amb l'objectiu de reforçar la identitat paisatgística o crear-ne una de nova, per exemple, amb la formació de petits estanys per a la fauna. Una altra nova via, també aplicada al cas concret dels paisatges intersticials, és la fórmu-

la de custòdia urbana,⁴ semblant a la coneguda custòdia del territori que s'aplica als paisatges més rurals.

Imatge 11. Les franges són també l'espai d'acollida temporal d'artefactes o esdeveniments, la qual cosa transforma per un període més o menys breu aquests paisatges, els seus valors i la seva percepció.

La versalitat de les franges arriba a l'extrem d'acollir artefactes o esdeveniments de manera temporal. S'hi poden trobar circs, concerts, zones d'acampada, concentracions de caravanes, etc. Són fenòmens no sempre planificats que transformen temporalment els paisatges de la perifèria, els seus valors i la seva percepció.

Encara que d'unes característiques molt diferenciades de les anteriors, cal estar atents als paisatges emergents que es deriven de l'increment dels conreus de blat de moro, gira-sol, colza o soja, entre d'altres, que contribueix a una certa homogeneïtzació dels paisatges agraris periurbans, sobretot els de les ciutats mitjanes en entorns rurals.

⁴ Vegeu: <http://custodiaurbana.wordpress.com/>.

El repte de representar totes les peces d'un trencaclosques inassolible

El mapa té un gran poder de consagració, que fa que s'hagi de ser molt conscient i curós del que s'hi representa i com s'hi representa. Allò que hi ha en un mapa sol ser interpretat i llegit com a quelcom verídic, inapel·lable, inamovible. I això ens situa davant dos reptes. El primer, que va més enllà de la cartografia, però n'és un pas previ, és el de disposar d'informació objectiva sobre les franges i que estigui orientada a la decisió. El segon repte és una conseqüència del primer: cartografiar la perifèria i tot el que hi passa és difícilíssim. Com cal cartografiar les noves realitats paisatgístiques presents a les franges? Com es poden plasmar les canviants i rapidíssimes dinàmiques pròpies d'aquests espais? Els caràcters híbrid, versàtil o efímer propis de les franges són representables en un mapa? Com es pot cartografiar —si és que es pot cartografiar— la pertorbació de l'harmonia visual de determinades construccions aïllades com ara granges, coberts de maquinària o naus en indrets d'una gran qualitat paisatgística? I les noves identitats que emergeixen a les noves perifèries?

A mesura que s'han anat elaborant els catàlegs de paisatge, s'ha fet més evident que la metodologia utilitzada ha obert una nova perspectiva que en certa manera situa els mateixos catàlegs en una mena de límits, de franges, però en aquest cas metodològiques i vinculades, entre d'altres, a la cartografia. Així doncs, ens hem trobat davant l'intent d'identificar, valorar i representar una realitat molt complexa com és el paisatge de les franges. Probablement, els sistemes de planificació basats en la cartografia convencional s'hauran d'anar substituint per d'altres que donin cabuda a aquestes noves representacions del paisatge, com ara la fotografia, l'art o les enormes possibilitats que obren les noves tecnologies. Si no es fa d'aquesta manera, no es podrà interpretar prou bé el paisatge a l'hora de prendre bones decisions.

El paper de l'agricultura periurbana és clau

Els espais agrícoles dels voltants de les ciutats ajuden a generar identitat. Sense perdre de vista que la seva finalitat principal és econòmica, és a dir, aconseguir rendibilitat de les produccions, aquests espais haurien d'esdevenir els principals conductors i reestructuradors de les perifèries del futur. Cal garantir una xarxa d'espais agrícoles de la màxima dimen-

sió i amb la mínima fragmentació possible. L'agricultura periurbana ha de reforçar el rol de xarnera entre el món rural pròpiament dit i el món urbà i donar resposta a uns consumidors cada vegada més preocupats per la qualitat i la seguretat alimentàries, la qual cosa pot incrementar la viabilitat d'aquests paisatges. El Parc Agrari del Baix Llobregat, el Parc Rural de Gallecs al Vallès Oriental, el Parc Rural de la Torre Negra a Sant Cugat del Vallès o el Regadiu de Manresa, i tants d'altres, en són alguns referents. No es pot perdre de vista que avui a les perifèries el que està en joc és el sòl fèrtil de les planes, molt més que el forestal, que en el conjunt de Catalunya guanya terreny anualment.

Aquests espais agrícoles, a més a més, haurien de ser vistos com a aliats excel·lents i com a complements idonis per als productes turístics dominants de neu, sol i platja, com ja passa al Priorat o al Penedès, on s'han adonat del valor afegit que representa que el paisatge estigui ben cuidat i tingui personalitat, tant per al foment del turisme rural com per a la mateixa activitat agropecuària.

Imatge 12. Els espais agrícoles dels voltants de les ciutats ajuden a generar identitat, per la qual cosa haurien d'esdevenir els principals conductors i reestructuradors de les perifèries del futur.

Els catàlegs de paisatge han identificat alguns paisatges agrícoles als quals, per la seva productivitat, la seva singularitat i el seu valor històric, cal prestar molta atenció amb vista a la seva possible conformació futura. Alguns són una peça principal dels paisatges de franges, com ara l'horta de Pinyana i els garrofers i els avellaners del Camp de Tarragona. Altres es troben al límit, com per exemple els arrossars del Delta de l'Ebre, les hortes de Santa Eugènia i els regadius de la Baixada Tordera.

-
· Peces de la Rovina i Closa de la Vila · Closes del Ter Vell · Pla de Martís · Estany de Banyoles · Riera de Santa Coloma · Arrossars de Pals, Fortià i Bellcaire d'Empordà · Valls d'en Bas i Bianya · Mosaic agroforestal dels Aspres · Mosaic agroforestal de Terrades · Mosaic agroforestal de les Gavarres · Mosaic agroforestal de Brunyola · Mosaic agroforestal dels Plans de Canet d'Adri · Mosaic agroforestal dels Terraprimis · Avellaners de la Fatarella · Cirerers de Pauils · Conreus en fons de barranc dels Costers de l'Ebre · Cítrics dels Prats d'Alcanar · Mosaic de cereal d'Arnes · Delta de l'Ebre	· Foia d'Ulldecona · Terrasses fluvials de l'Ebre · Mosaic agroforestal del Vallès · Fruïters i conreus herbacis de regadiu dels deltes del Llobregat i la Tordera · Cubeta de Móra · Mosaic agrícola del corredor Bot-Gandesa-Corbera · Hivernacles i vinya del Maresme · Vinyes del Penedès · Garrofers del Camp de Tarragona · Vinya del Priorat · Avellaners del Camp de Tarragona · Horta de Lleida · Conreus de secà de Lleida · Conreus en fons de vall i replans del Pirineu · Mosaic agrari de la Conca de Tremp · Closes de la Cerdanya · Olivera de la plana de la Galera · Mosaic agroforestal del Moianès · Mosaic agroforestal del Lluçanès

Taula 1. Alguns espais agrícoles d'interès per la seva productivitat, la seva singularitat i el seu valor històric.

L'agricultura periurbana (juntament amb els sistemes fluvials i els espais naturals) forma part del sistema d'espais oberts que constitueixen uns espais limítrofs als nuclis urbans enormement valuosos i que, entre molts altres aspectes, fan de pulmó verd en zones properes a les ciutats i afavoreixen la recàrrega dels aquífers, la protecció de riscos naturals i la diversitat paisatgística. El futur passa per reforçar encara més aquests cinturons verds, com ara l'anella verda de la Regió Metropolitana de Barcelona (eminentment forestal), la via verda del Vallès, l'anella verda de Girona, la de Vic o la de Manresa; com també passa per restaurar les zones deteriorades, millorar les condicions d'accés als ciutadans per al gaudi d'aquests indrets o promoure la custòdia del territori.

Franges multifuncionals i eficients

Les perifèries no són una mera acumulació d'usos diversos o una zona de transició entre un centre i un camp cada vegada més urbanitzat, sinó un paisatge funcional per si mateix. O, més ben dit, un paisatge amb múltiples funcionalitats ecològiques, econòmiques, socials, històriques i estètiques, de manera que les diferents activitats es poden combinar de manera beneficiosa i poden sorgir sinergies. Vet aquí un exemple d'aquest plantejament: davant el projecte d'instal·lar aerogeneradors en zones d'elevat interès paisatgístic de la comarca de l'Alt Empordà, diverses institucions d'aquest territori,⁵ després d'haver avaluat les possibilitats i els requeriments del lloc i d'haver-ne valorat el potencial energètic, van assolir un acord i es van avançar l'any 2010 amb una proposta concreta que prioritzava la ubicació del parc eòlic enmig del ja fracturat corredor d'infraestructures per on passa la carretera Nacional II, l'autopista AP-7 i l'AVE. Amb aquesta iniciativa s'evitava la ubicació dels aerogeneradors en espais més visibles, on haurien estat menys acceptats per la població. La proposta també convidava tots els ajuntaments afectats a treure'n benefici. Iniciatives com aquesta, que no va prosperar, permetrien alhora aconseguir l'eficiència del territori i contribuir a l'autosuficiència (en aquest cas, energètica, que hauria de ser una prioritat estratègica), tot implicant-se en els reptes globals sense renunciar a la màxima seguretat i a la mínima incidència paisatgística.

Cap a unes franges efímeres i modelables

Potser caldria començar a concebre que les franges són efímeres i modelables, i encarar el planejament i la intervenció en aquests indrets des d'aquest supòsit. Pot ser una equivocació pretendre aplicar-hi els mateixos conceptes sòlids i compactes que han servit per dissenyar la ciutat central. Si, per exemple, un edifici ubicat en aquests espais perifèrics en el futur deixa de ser funcional, eficient i ja no té sentit en un nou escenari ambiental, econòmic o tecnològic, no s'hauria de poder eliminar o substituir amb facilitat per un altre amb unes noves funcions? Si es decideix ordenar

⁵ El febrer del 2010, el Consell d'Alcaldes de l'Alt Empordà va aprovar l'estudi "Ordenació territorial dels parcs eòlics a l'Alt Empordà", promogut per l'Ajuntament de Figueres, el Consell Comarcal de l'Alt Empordà i el Consell d'Iniciatives Locals per al Medi Ambient de les Comarques de Girona (CIL-MA), i elaborat a l'Institut Cerdà.

el *tancament* dels límits d'una ciutat amb àrees industrials de baixa densitat, per exemple, què passarà si en el futur la ciutat ha de créixer? Caldrà densificar aquests espais? Saltar a l'altra banda? Probablement la solució passarà per imaginar conceptes i instruments molt més flexibles i àgils que els habituals per dissenyar perifèries més *personalitzades*, on prevalgui l'efimeralitat i la reversibilitat.

Fer visibles les traces històriques

Per mantenir la identitat dels paisatges de la perifèria, és fonamental connectar els seus lligams amb el passat. El coneixement dels jaciments, els monuments històrics, els masos, els camins, les carrerades, les séquies, els canals o els recs, els molins, les fargues, la xarxa de drenatge natural o el parcel·lari, i les relacions que van existir entre si i amb altres elements del paisatge al llarg de la història, pot donar moltes pautes per al planejament urbanístic, territorial, patrimonial i sectorial a les franges, tal com es veu en la figura 1. És molt important identificar, documentar i cartografiar aquestes traces en uns paisatges que, com s'ha comentat abans, sovint són il·legibles. Precisament pel paper fonamental que tenen —o podrien tenir— els elements patrimonials esmentats, va néixer el projecte pilot PaHisCat⁶ (Paisatge Històric de Catalunya). El projecte, sobre l'evolució històrica del paisatge de Catalunya, pretén entendre i difondre les traces del passat que són visibles en el present en quatre dels 135 paisatges de Catalunya (Conca de Poblet, Horta de Pinyana, Terraprimis i Vall Cerdana).

Les franges poden deixar de ser un espai d'acumulació d'externalitats

Cal defensar un fenomen doble: d'una banda, la capacitat que tenen els nuclis urbans per integrar dins el propi teixit aquelles externalitats de la mateixa ciutat que tradicionalment s'han transportat a la perifèria i han ocupat un sòl fèrtil molt valuós. Un dels exemples més clars és la construcció de la depuradora del Besòs sota la plaça del Fòrum, a Barcelona. I, d'altra

⁶ El projecte PaHisCat és fruit de la col·laboració entre el Departament d'Història de la Universitat de Lleida, el Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya i l'Observatori del Paisatge de Catalunya. L'equip de PaHisCat està dirigit per Jordi Bolòs, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Lleida.

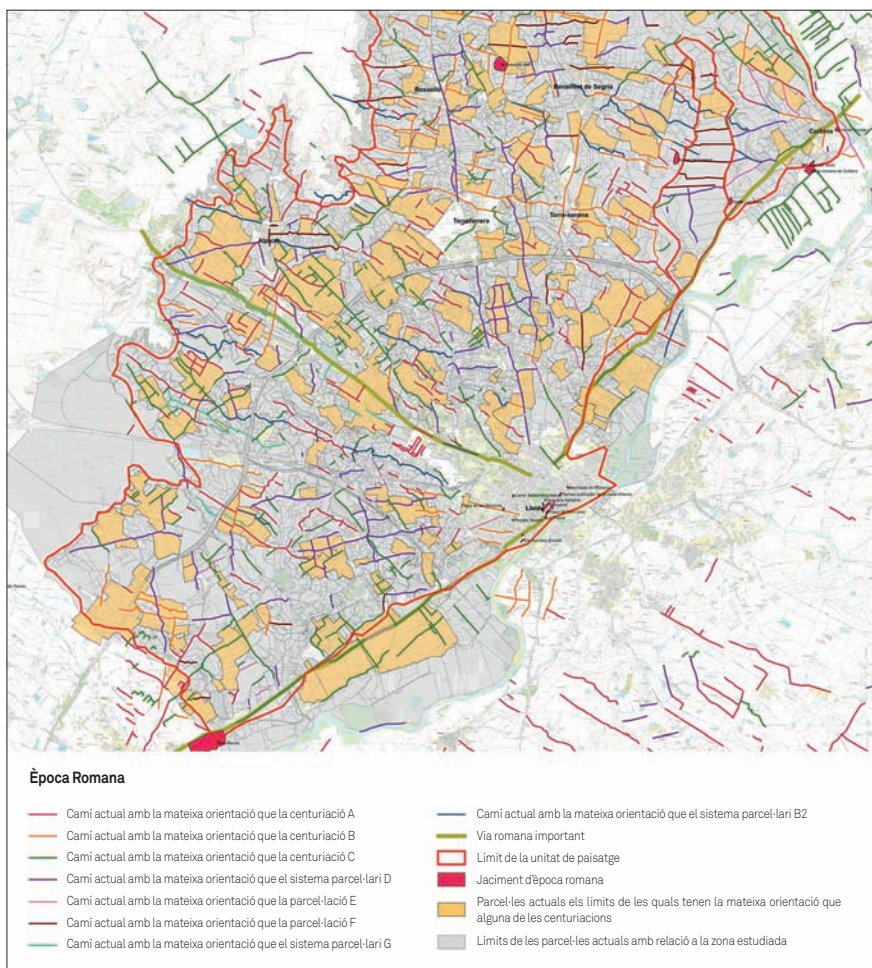

Figura 1. Detall del mapa del paisatge de l'Horta de Pinyana, on s'observen les traces d'època romana de la ciutat de Lleida i la seva perifèria, elaborat en el marc del projecte PaHisCat.

banda, la capacitat dels elements urbans presents a les perifèries per acollir infraestructures i serveis més propis del món rural que fins ara s'han situat també en sòls valuosos d'aquestes perifèries. Un exemple clar d'això seria prioritzar la localització dels parcs fotovoltaics en cobertes d'edificacions existents i futures, com ara les àrees d'activitat econòmica o magatzems comercials, entre d'altres.

Emmurallar la ciutat

Un cop la ciutat ha *importat* elements d'aquestes perifèries, cal en la mesura que es pugui evitar més dispersió i tornar metafòricament a emmurallar la ciutat. Les principals preocupacions dels ciutadans que van participar en l'elaboració del Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona estaven relacionades amb la desaparició de l'agricultura, la manca de qualitat dels accessos a les poblacions i la pèrdua d'identitat dels nuclis urbans i dels seus entorns, que són precisament conseqüències d'aquesta dispersió. Cal endreçar tot aquest desgavell paisatgístic i apostar clarament per una compacitat que respecti la relació clara entre la ciutat i l'entorn rural (molt sovint aquesta relació configura fites paisatgístiques que els models basats en la dispersió desdibuixen), que garanteixi que els desenvolupaments urbanístics tinguin continuïtat amb les trames urbanes existents i respectin les traces històriques en el territori; i no permetent la pèrdua de més sòl fèrtil.

Una perifèria de qualitat com a factor de competitivitat

És important veure les franges, també, com a espais d'oportunitat: econòmica (començant per l'agricultura), de lleure, de consum cultural, de transport o de producció energètica, entre tantes altres; espais que aporten valor tant a les ciutats com als entorns rurals. En el context actual d'economia globalitzada, caracteritzada per una competència creixent entre territoris, la qualitat del paisatge i la seva especificitat són dos factors d'atracció cada vegada més rellevants, sobretot per a empreses dels sectors més avançats (tecnologies, informació, innovació, etc.), però també per a les del lleure o la cultura. La qualitat del paisatge, per tant, actua aquí com un factor de competitivitat i de desenvolupament sostenible. El premi Nobel d'economia Robert Solow fa una ferma defensa d'aquests tipus de plantejaments com una garantia d'un desenvolupament de qualitat, i argumenta que, a llarg termini, els llocs amb identitats fortes tenen més possibilitats de prosperar que no pas aquells que no en tenen. A més, subratlla la necessitat que cada lloc identifiqui les seves característiques més distintives i que les desenvolupi per evitar arribar a ser una cosa qualsevol per a tothom i no ser res d'especial per a ningú.

Projectes integrats i de qualitat

El caràcter d'un paisatge ha d'apropiar-se de qualsevol nou element que s'hi insereixi i evitar que sigui el nou element qui es faci seu el paisatge i en destrueixi la coherència, sia física o funcional. Dit d'una altra manera, hem de poder transformar els paisatges sense que perdin la identitat. Les guies d'integració paisatgística elaborades per la Generalitat de Catalunya aporten criteris molt vàlids en aquesta direcció, i contenen una bona pila d'exemples de polígons industrials, horts periurbans, construccions agràries de tota mena o parcs solars, entre d'altres, que demostren com les intervencions, si estan ben fetes, poden aportar nous valors en lloc de malmetre els existents. Conscient d'això, el Consell Comarcal de l'Alt Penedès ha promogut un model d'ordenança per a la millora del paisatge periurbà dels seus municipis. A més, el municipi d'Espolla, a l'Alt Empordà, ha aprovat recentment l'Ordenança municipal reguladora de les condicions d'integració paisatgística en el sòl no urbanitzable del terme municipal, que té per objectiu "millorar el paisatge, tant de l'espai planer dels Aspres com del fons escènic de l'Albera, identitaris del municipi d'Espolla" (Edicte, núm. 1449: p. 61).

En els espais més marginals de les franges metropolitanes calen iniciatives que siguin capaces de recuperar la memòria i la identitat del lloc, i fer-ho de bracet amb la població local. Aquesta sensibilitat —en el fons, estètica— ha de superar el caràcter cosmètic, ornamental o merament formal de determinades intervencions (sovint dominant) i promoure la recuperació de la pròpia vitalitat del paisatge, tant des d'un punt de vista físic com ambiental, econòmic o social. El Parc Fluvial del Besòs (Sant Adrià de Besòs); el projecte de recuperació de l'espai fluvial del riu Llobregat (Baix Llobregat); la biblioteca, el parc i la masia de Can Llaurador (Teià); el projecte de recuperació i rehabilitació del barri del Rec (Igualada) o el Parc de la Mitjana (Lleida), cinc projectes de naturaleses i funcions ben diferents, en són magnífics exemples. A les perifèries actuals fan falta projectes ben integrats, de qualitat, que retornin un significat a les perifèries tan banalitzades i les impregnin de caràcter. Això porta a pensar que els projectes paisatgístics ben pensats, ben fets i ben gestionats poden tenir un enorme efecte catalitzador i multiplicador per a altres paisatges semblants que estan mancats de respostes.

Reciclatge de paisatges

A les franges urbanes cada cop són més visibles infraestructures o productes de l'activitat econòmica, com ara antigues centrals o indústries, que configuren territoris industrials desolats i esgotats, a vegades marginals. Però, en casos concrets, algunes d'aquestes instal·lacions comencen a tenir un significat per a la població i a ser valorades, per exemple, com un element d'identitat a escala local o per a un territori més ampli. N'és un clar exemple el perfil de les xemeneies de la central tèrmica de Sant Adrià de Besòs, que s'ha convertit en un símbol inequívoc de la zona centre i nord de la Regió Metropolitana de Barcelona. Una de les iniciatives que han consolidat aquesta antiga central tèrmica com una icona de la Regió Metropolitana de Barcelona va ser el referèndum que l'Ajuntament de Sant Adrià de Besòs va fer l'any 2009 entre els habitants del municipi sobre la idoneïtat de mantenir la central o enderrocar-la, un cop acabada l'activitat. El resultat de les votacions va ser clarament partidari de conservar-la. Exemples com aquest ens porten a preguntar-nos: cal considerar alguns dels artefactes distribuïts pel territori com a patrimoni? Amb quins criteris? Quins són més apreciats? Es constata que la tendència actual a Europa és que passin cada cop menys anys perquè un element sigui considerat patrimoni. El debat encara podria ser més complex si eixampléssim la mirada cap a altres elements construïts durant el segle xx, i no solament els industrials productius, com ara ponts, carreteres, vies de tren o hivernacles, tal com comença a fer-se en altres països.

Educació de la mirada a les franges

Educar la mirada en els paisatges de la perifèria és una qüestió fonamental per afavorir la sensibilització i la conscienciació paisatgística en uns espais, en general, poc valorats per la ciutadania. Es tracta d'una educació no condicionada, no dirigida, que té l'objectiu d'educar la mirada en el sentit metafòric, és a dir, incrementar la sensibilitat o la consciència que les franges són també portadores de significats i de valors, poden ser objecte de millora, i que aquesta millora pot contribuir positivament a la qualitat de vida de la població.

Imatge 13. És important educar la població per tal que sigui conscient que les perifèries són també portadores de significats i de valors, tant en l'àmbit rural com urbà.

Els catàlegs de paisatge de Catalunya apunten que una de les moltes vies per assolir aquest objectiu és per mitjà de les carreteres i els miradors. Ambdós conviden, estimulen i faciliten la percepció —i la reflexió— dels paisatges urbans i rurals; una percepció que no és exclusivament visual, sinó també emocional i vivencial. Massa sovint a casa nostra la contemplació del paisatge està associada a la cerca de l'espectacularitat o la singularitat (als valors escenogràfics), atribuïts cada vegada més instaurats en la nostra societat, i això fa deixar de banda aquells paisatges que es perceben com a menys atractius, com ara els de les perifèries. Doncs bé, 21 dels més de 400 miradors que identifiquen els catàlegs de paisatge estan situats en espais periurbans i poden fomentar-ne la comprensió (com, per exemple, el mirador del turó de Sant Pau, a Bellaterra, i el del castell de Sant Ferran, a Figueres); més de vuitanta tenen les seves visuals dirigides cap a aquests espais (com ara el mirador del santuari de Queralt, a Berga, i el del castell d'Eramprunyà, a Gavà), i prop de cinquanta itineraris definits en els catàlegs també creuen aquests tipus d'espais.

Mereixen també una atenció especial els materials educatius Ciutat, Territori, Paisatge, impulsats pels departaments d'Ensenyament i de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya i per l'Observatori del Paisatge, i implantats a tots els centres d'educació secundària obligatòria de Catalunya des del gener del 2009. Tres dels 12 paisatges que integren els materials (el Baix Llobregat, els dos vallesos i el Tarragonès) aprofundeixen en la comprensió dels valors i les dinàmiques de les perifèries. Ho fan també per mitjà d'un web interactiu, un fet que demostra que en el futur les noves tecnologies podran ajudar enormement en l'educació i la sensibilització en aquests espais.

A tall de conclusió

En definitiva, les perifèries constitueixen un tipus de paisatge de gran rellevància en què cal pensar i actuar, ja que tenen un paper molt important en l'estructuració del territori. I, per fer-ho, caldrà modificar substancialment l'escala espacial i temporal a la qual estem acostumats i entendre que, avui, els referents socials i simbòlics, inclosos els paisatgístics, canvien constantment. Tanmateix, la situació actual d'incertesa global reclama polítiques per a les franges que no depenguin de la seva capacitat d'adaptar-se a cada realitat, sinó de la seva destresa a l'hora d'anticipar-s'hi. Ens trobem immersos en un canvi global on les franges, per la seva naturalesa enormement dinàmica i canviant, tindran un paper preponderant.

Referències bibliogràfiques

ALBALÀ, Carlos; LÓPEZ, Ignasi (2010). *Evidences as to man's place in nature*. Barcelona: Bside Books.

BASORA, Xavier; SABATÉ, Xavier (2006). *Custodia del territorio en la práctica : manual de introducción a una nueva estrategia participativa de conservación de la naturaleza y el paisaje*. Barcelona: Xarxa de Custòdia del Territori.

BERNADÓ, Jordi (2009). *Wellcome to España*. Barcelona: Actar.

BUSQUETS, Jaume; CORTINA, Albert (coords.) (2009). *Gestión del paisaje. Manual de protección, gestión y ordenación del paisaje*. Barcelona: Ariel.

BUSQUETS, Jaume; MUÑOZ, Francesc (2010). *Guia d'estudis d'impacte i integració paisatgística*. Barcelona: Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya; Observatori de la Urbanització de la UAB.

- CAVAILHES, Jean; JOLY, Daniel (dirs.) (2006). *Les paysages périurbains et leur prix*. Presses Universitaires de France.
- “CIUDAD POST-PERIFERIA”, *Neutra*, núm. 17, 2009.
- CLÉMENT, Gilles (2007). *Manifiesto del tercer paisaje*. Barcelona: Gustavo Gili.
- COMISSIÓ EUROPEA (2010). *Europa 2020: una estratègia para un crecimiento inteligente, sostenible e integrador*. Luxemburg: Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees.
- CONSELL D'EUROPA (2000). *The European Landscape Convention* [en línia]. <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Landscape/default_en.asp> [consulta: 23.02.2012].
- CORTINA, Albert (2010). *Nova cultura del territori i ètica del paisatge*. Barcelona: Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de Catalunya.
- COUCH, Chris; LEONTIDOU, Lila; PETSCHER-HELD, Gerhard (eds.) (2007). *Urban sprawl in Europe: landscape, land-use change and policy*. Oxford: Blackwell Publishing.
- DECRET 343/2006, de 19 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, i es regulen els estudis i informes d'impacte i integració paisatgística, *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, núm. 4723, de 21 de setembre del 2006, p. 39.384-39.388.
- EDICTE, núm. 1449, sobre l'aprovació definitiva d'una ordenança municipal [del municipi d'Espolla], *Butlletí Oficial de la Província de Girona*, núm. 30, 13 de febrer de 2012, p. 59.
- ESTEBAN, Juli (2011). *Discurs investidura DHC*. [en línia] <http://www20.gencat.cat/docs/ptop/Home/Departament/Actuacions/Actuacions%20dR+D+i/Eixos%20rdi/actuacions/noticies/PDF/Discurs%20DHC_JuliEsteban.pdf> [consulta: 21.02.2012].
- FOLCH, Ramon (2011). *La quimera de créixer. La sostenibilitat en l'era postindustrial*. Barcelona: La Magrana.
- GALLET, Nick; ANDERSSON, Johan; BIANCONI, Marco (2006). *Planning on the edge: the context for planning at the rural-urban fringe*. Londres: Routledge.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2006). *Llei 8/2005 i Reglament de protecció, gestió i ordenació del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Quaderns de Legislació; 65).
- IDESCAT (2009). *Superfície i usos del sòl. Comarques, àmbits i províncies*. [en línia] <<http://www.idescat.cat/pub/?id=ac&n=202>> [consulta: 24.02.2012].
- INGERSOLL, Richard (2006). *Sprawl town: looking for the city on its edges*. Nova York: Princeton Architectural Press.
- INSTITUT D'ESTUDIS REGIONALS I METROPOLITANS DE BARCELONA (2010). *Anàlisi i interpretació de les dades de l'estudi d'opinió sobre la percepció i la vivència del paisatge a la Regió Metropolitana de Barcelona* [en línia]. <http://www10.gencat.cat/drep/binaris/Paisatge_tcm112-112842.pdf> [consulta: 20.02.2012].
- IVANČIĆ, Aleksandar (2010). *Energyscapes*. Barcelona: Gustavo Gili.
- KOLB, David (2008). *Sprawling places*. Londres: The University of Georgia Press.
- LLOP, Carles (2009). *Paisatges en transformació: intervenció i gestió paisatgístiques*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- LUGINBÜHL, Yves (2009). “La participació i la negociació social en l'ordenació i la gestió del paisatge”, dins Joan Nogué; Puigbert, Laura; Gemma Bretcha. *Ordenació i gestió del paisatge a Europa*. Olot: Observatori del Paisatge, p. 326-345.
- MADERUELO, Javier (2006). *Paisaje y pensamiento*. Madrid: Abada Editores.
- MATA, Rafael (2010). “La dimensió patrimonial del paisatge. Una mirada desde los espacios rurales”, dins *Crisis y territorio. Aportaciones y conclusiones del VI Congreso Internacional de Ordenación del Territorio*. Pamplona, octubre de 2010. Madrid: Asociación Interprofesional de Ordenación del Territorio FUNDICOT, p. 343-366.
- MATA, Rafael; TARROJA, Àlex (coord.) (2006). *El paisaje y la gestión del territorio. Criterios paisajísticos en la ordenación del territorio y el urbanismo*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- MCGREGOR, Duncan; SIMON, David; THOMPSON, Donald (eds.) (2006). *The peri-urban interface: approaches to sustainable natural and human resource use*. Londres: Earthscan.
- MIRALLES, Ferran (2010). “Un territori català competitiu i sostenible”, *La Catalunya en Xarxa*. Barcelona: Fundació Catdem; Editorial Afers, p. 35-52.

- MUÑOZ, Francesc (2007). *Conclusions del workshop low cost landscapes = Paisatge de baix cost* [en línia]. < http://www.catpaisatge.net/fitxers/paisatge-e/low_cost_landscapes_07.pdf> [consulta: 21.02.2012].
- (2008). *Urbanització. Paisajes comunes, lugares globales*. Barcelona: Gustavo Gili.
- NEL-LO, Oriol (ed.) (2003). *Aquí no! Els conflictes territorials a Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- NOGUÉ, Joan (2009). *Entre paisajes*. Barcelona: Àmbit.
- (2010). *Paisatge, territori i societat civil*. València: Editorial 3i4.
- NOGUÉ, Joan; SALA, Pere (2006). *Prototipus de catàleg de paisatge. Bases conceptuals, metodològiques i procedimentals per elaborar els catàlegs de paisatge de Catalunya*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya.
- NOGUÉ, Joan; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma (eds.) (2008). *Paisatge i salut*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Barcelona: Departament de Salut de la Generalitat de Catalunya. (Plecs de Paisatge; Reflexions; 1).
- NOGUÉ, Joan; SALA, Pere; PUIGBERT, Laura; BRETCHA, Gemma (eds.) (2010). *Paisatge i participació ciutadana*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Barcelona: Direcció General de Participació Ciutadana del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació Ciutadana de la Generalitat de Catalunya. (Documentació; 1).
- NUBIOLA, Clara (2011). *La guía de las rutas inciertas*. Barcelona: Bside Books.
- OBSERVATORI DEL PAISATGE DE CATALUNYA. *Catàlegs de paisatge* [en línia]. < <http://www.catpaisatge.net/cat/catalog.php>> [consulta: 23.02.2012].
- (2009). *Indicadors de paisatge de Catalunya. La transformació del sòl no urbanitzable: assaig metodològic aplicat a les comarques gironines*. [Informe inèdit].
- PAÜL, Valerià; SALA, Pere (2010). "El Vallès en el Catàleg de paisatge de la Regió Metropolitana de Barcelona", dins *Ponències. Anuari del Centre d'Estudis de Granollers 2009*. Granollers: Centre d'Estudis de Granollers. Associació Cultural, p. 67-110.
- PEDRAZZINI, Luisa; PEDROTTI, Cinzia (2011). *Ámbitos periurbanos: líneas guía paisajísticas para el gobierno del territorio = Periurban landscapes: landscapes planning guidelines*. [S.l.]: Regione Lombardia. DG Sistemas Verdes y Paisaje.
- PENROSE, Sefryn (2007). *Images of change: an archaeology of England's contemporary landscape*. Londres: English Heritage.
- PÉREZ, Javier (2011). *Paseos con mi madre*. Barcelona: Tusquets.
- "PERIFERIA", *Paisea*, núm. 11, desembre 2009.
- RIBAS, Xavier (1998). *Xavier Ribas*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- ROSELL, Quim (2001). *Después de = Afterwards. [Rehacer paisajes = Remaking landscapes]*. Barcelona: Gustavo Gili.
- SALA, Pere (2009). "Els indicadors de paisatge de Catalunya", dins Joan Nogué; Laura Puigbert; Gemma Bretcha (eds.). *Indicadors de paisatge. Reptes i perspectives*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Barcelona: Obra Social de Caixa Catalunya. (Plecs de Paisatge; Eines; 1)
- (2009). "City, territory, Landscape, innovative educational project in Catalonia", *Landscape Character Network News*, núm. 31, primavera 2009, p. 10-12.
- (2010). "Els catàlegs del paisatge", dins Oriol Nel-lo (dir.). *La política de paisatge a Catalunya*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya. (Guia d'Integració Paisatgística; 4).
- SALA, Toni (2010). "El paisatge de la perifèria", *Paisatge-e*, núm. 26, novembre-desembre 2010. Disponible a: <http://catpaisatge.net/cat/butlleti/but_observador.php?idReg=424&num=26&ed=Novembre-Desembre%2010> [consulta: 20.02.2012].
- SMITHSON, Robert (2006). *Un recorrido por los monumentos de Passaic, Nueva Jersey*. Barcelona: Gustavo Gili. [Títol original *The Monuments of Passaic* de 1967].
- SOCIETAT CATALANA D'ORDENACIÓ DEL TERRITORI. *Anuaris territorials de Catalunya* [en línia]. <<http://territori.scot.cat/cat/anuari.php>> [consulta: 20.02.2012].